

SORUMLULUK KAVRAMI ÜZERİNDEN GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMINDA ETİK VE EĞİTİMİ

ETHIC AND ITS EDUCATION IN VISUAL COMMUNICATION DESIGN THROUGH THE CONCEPT OF RESPONSIBILITY

Murat Ertürk*

Öz

Tasarım ve reklam endüstrisinde etik, tasarımcı, müşteri, reklam ajansı arasındaki iş ilişkisinden tasarımcının rol aldığı projelerin potansiyel etkilerine kadar birçok yerde görünür. Günümüzde sıklıkla karşılaşılan aşırma, telif hakkı ihlallerinin yanı sıra, tasarımcının tasarladığı ürün ile yaratacağı değer ve bu değer topluma ve doğaya etkisinde sorumlu tasarım anlayışı ve tasarımcının bireysel etik tavrı belirleyicidir. Bireysel bir etik tavrın geliştirilebilmesi için, grafik tasarım ve görsel iletişim tasarımı eğitimi veren programlardaki öğrencilerin asgari bir etik bilgisine sahip olması önemlidir.

Bu çalışmada, öğrenci tasarımcıların etik tavırlarının geliştirilebilmesine sorumluluk kavramı üzerinden değinilmiştir. Türkiye'den seçkisiz olarak seçilen ilgili ön lisans, lisans ve lisansüstü programlar incelenerek etik eğitime yönelik çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Grafik Tasarım, Görsel İletişim Tasarımı, Etik, Etik Eğitimi.

Abstract

In the design and advertising industry, ethic is observable anywhere from business relationship between designer, client and advertising agency to the potential impacts of the project on which the designer takes part. In addition to issues such as plagiarism and copyright infringements, which are often encountered today, the individual ethical attitude of the designer and a responsible design approach is determinant in the value that the designer creates with the product and its effect to society and nature. In this respect, in order to able to develop an individual ethical attitude, it is important that the students in the education programs of graphic design and visual communication design have a minimum ethical knowledge.

Within this study, it is mentioned the importance of the concept of responsibility in the development of student designers' ethical attitudes. Related associate degree, undergraduate and graduate programs in Turkey are examined and brought forward some proposals concerning ethical education.

Keywords: Graphic Design, Visual Communication Design, Ethic, Ethical Education.

Başvuru tarihi: 15.08.2017 – Kabul tarihi: 01.12.2017

* Yrd. Doç., Sakarya Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü,
merturk@sakarya.edu.tr

1. Giriş

“Hayatta, doğa yasalarının bilgisinden veya teknik becerilerinden daha sık ve daha yoğun bir şekilde ahlaki bilgi ve becerilere ihtiyaç duyuyoruz” (Bauman, 1998:28). Günümüz insanının içinde bulunduğu ahlaki çatışmaların içinde Bauman’ın bu cümlesi, durup tekrar düşünmemize neden olmaktadır. Üzerinde uzlaşının neredeyse mümkün olmadığı, toplumlar ve iktidarlar tarafından sürekli malzeme edinilen *ahlak* kavramı bir yana; kapitalizm, küresel rekabet, küresel pazar, arz-talep dengesi, rekabetçi piyasa, ekonomik değer gibi her harfin ardında paranın kendisini gösterdiği kavramlar ordusunun yanında, etik, aşındırılmayı bekleyen, birbirine sokaklar, caddeler ve kavşaklarla bağlı yollar bütünüdür.

İki insanın karşılaşması etik sonuçlar doğurur. Eğer bu karşılaşma, meslek pratiği ya da iş ilişkisi ise, etik yargılar değişmez, ancak değerlendirmeye kişilerin rolleri dâhil olur. Bauman’a (1998:31) göre rol, kişinin kendisi değildir, sadece iş sırasında giydiğimiz ve günlük çalışmamız bittiğinde çıkardığımız iş giysileridir. Temelde kişinin mesleki görevini yerine getirme sorumluluğunu içeren bu roller, güçlü rekabet ortamında ayakta kalma, müşteriye memnun etme, para kazanma, dolayısıyla yaşamı sürdürme pragmatizmini içerir. Böylece insan faktörünün rol faktörüne eklemlendiği etik değerlendirme ile karşılaşırız. Görsel iletişim tasarımı, temelde müşteri ile tasarımcı arasında meydana gelen iş ilişkisi üzerine kurulur ve bu ilişkiye reklam ajansı, sanat yönetmeni, fotoğrafçı, illüstratör, metin yazarı gibi diğer paydaşlar da dahil olabilir. Bu iş ilişkisinde, her bir aktörün kendi etik algısı, etik sorunları ve kendisi için doğru ve uygun olan bulunur. Her bir aktörün işin başarıyla sonuçlandırılmasında aldığı görev, ölçüt ve sorumlulukları birbirinden farklıdır. Çok taraflı iş ilişkisinde çoğunlukla tasarımcı için *doğru ve uygun olan* ile müşteri, reklam ajansı ya da diğer paydaşlar için doğru ve uygun olan ölçütlerinin uyuşmadığı görülür. Reklam ajansı, müşteri kaybetmemek adına etik meseleleri göz ardı edebilir ya da tasarımcı, çoğu zaman doğruluğuna inanmadığı bir iletişimi tasarlamak zorunda kalabilir. Doğrusu, tasarımcının kendisi ile mesleki rolü uyuşmazlık gösterebilir. Rol, kişinin kendisi olmadığından, uyuşmazlık, rollerin uyuşmazlığı değildir. Uyuşmazlık, tasarımcı, rolünden sıyrılıp kendine döndüğü anda, yani vicdaniyla baş başa kaldığı anda başlar.

Görsel iletişim tasarımı, öteden beri bireylerin davranışlarını yönlendirmede bir araç olarak kullanılmaktadır. Ortaçağda ölüm döşeğindeki insanların nasıl ölmesi gerektiğini anlatan ve kalan paralarını kiliseye bağışlamasını öğütleyen “Ölme Sanatı (Ars Moriendi)”

adlı metinler, devrimden sonra üretilen Sovyet propaganda afişleri ve daha yakın zamanda Obama'nın siyasi kampanyası gibi (Kane, 2010:v) tarihsel olarak incelendiğinde birçok örnek bulunabilir. Tasarım tarihinde etiği mesele edip reklam ve tasarım dünyasına karşı bir duruş sergileyen manifestolara; iyi tasarım, vatandaş tasarımcı gibi kavramlar ve bu kavramlar üzerinden yürütülen tartışmalara da rastlanılmaktadır. Kuşkusuz bu tartışmaların en popülerleri tüketim kültüründe, tasarımcıların rolünün ne olması gerektiği, toplumun yardım ve ilgi bekleyen daha önemli ihtiyaçlara yönelmesinde tasarımcıların sorumluluğunun olup olmadığı gibi ateşli tartışmalar sonucunda ortaya çıkan "İlk Önce Öncelikler (First Things First)" adlı manifestodur. İlki 1964 yılında yayımlanan 2000 yılında ise güncellenen sürümünde bir grup tasarımcı önerilerini şöyle sıralar:

Önerimiz, iletişimin daha yararlı, kalıcı ve demokratik biçimleri lehine önceliklerimizi yeniden sıralamak; ürünü pazarlamanın ötesinde bir zihniyet geliştirmek, yeni bir anlam keşfetmek ve üretmek (İlk Önce Öncelikler, 2002).

Tasarımcılar arasında bir odak noktası belirlemeyi hedefleyen manifestoları yazmaya iten güç, sahip oldukları ürünü pazarlamanın ötesindeki zihniyet ve mesleki sorumluluklarıdır. Sorumluluğu ortaya çıkarmaya yönelik başka bir gelişme ise, Milton Glaser'in 'Muğlaklık ve Hakikat' başlıklı makalesinde 'Cehenneme Giden Yol' adını verdiği on iki sorudan oluşan bir testi tasarımcılara yöneltmesidir. Bu testte, ayrımcılık geçmişine sahip bir şirket için reklam kampanyası yapmak, çocuklara yönelik besin değeri düşük ve şeker seviyesi yüksek gıdanın ambalajını tasarlamak, işe yaramadığı bilinen diyet ürünü tanıtmak, politikalarının halka zararlı olacağına inanılan siyasi adaya yönelik reklam tasarlamak, çocuk işçilerin ürettiği tişörtler için tasarım yapmak gibi çetin sorular bulunmaktadır (Glaser, ty.). Bu tür sorular ile Glaser, tasarımcıların etik tavırlarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır, çünkü tasarımcıların alacağı etik kararların-seçimlerin etkileri-sonuçları olacaktır. Victor Papanek (2006:ix), "Tasarımdan daha zararlı meslekler var, sadece birkaç tane..." cümlesiyle tam da bu etkiye dikkat çekerek reklam tasarımını insanların, onları umursamayan insanları etkilemek için, ihtiyaçları olmadığı şeyleri, olmayan paralarıyla satın almaya ikna eden günümüzün en sahte alanı olarak görmektedir.

Görsel 1. James Montgomery Flagg tarafından tasarlanan 'Seni Amerikan Ordusu'na İstiyorum' adlı afiş tasarımı.

Tasarımcıların alacağı etik kararların etkisi Flagg örneğinde açıkça görülebilmektedir. Dünya savaşlarında propaganda amaçlı birçok afiş tasarlanır. Bu afişlerin en bilineni, Birinci Dünya Savaşı sırasında Sam Amca'nın yaratıcısı James Montgomery Flagg'ın 1917 yılında tasarladığı 'Seni Amerikan Ordusu'na İstiyorum!' başlıklı, gençlerin askere, dolayısıyla savaşa çağırıldığı afiştir (bkz. Görsel 1). Flagg, bu afişi tasarlamaktan dolayı çektiği vicdan azabını yıllar sonra aşağıdaki sözlerle özetler:

Çok yaşlı ya da savaşmaktan korkan birçoğumuz, yeteneklerimizi, daha önce hiçbir şey vurmamış bir yığın genç adamı teşvik eden afişler yapmak için kullandık. Savaşı gençlere sattık (Tungate'den akt. Why are moral ethics important in graphic design, ty.).

Tasarımcının vicdanı ile mesleki rolünün getirdiği yükümlülükler etik meselenin boyutunu belirlemiş; Flagg, günümüz tasarımcılarının sıklıkla yaşadığı uyuşmazlığı yaşayarak vicdanıyla baş başa kalmıştır. Tasarımcıları değişime yönlendiren, gelecekte alacakları etik tavırların ipuçlarını veren ve İlk Önce Öncelikler'i yazmaya iten güçte, Milton Glaser'in sorularında, iyi tasarım ve vatandaş tasarımcı gibi kavramlarda ortak nokta mesleki sorumluluktur. Sorumluluk duygusu, tasarımcıları vicdanlarının sesini dinlemeye yöneltir ve etik bir tavır almalarını sağlar.

2. Grafik Tasarımı/Görsel İletişim Tasarımı Eğitiminde Etik

Etik, tasarımcının kendisinde, tasarım eyleminde, tasarım ürününde, tasarımcı ile müşteri, çalıştığı kurum ve toplum arasında ve son olarak tasarımcının eğitiminde karşımıza

çıkar. Bu aşamada eğitim programlarına etğin ne derece yer aldığına bakmak yerinde olabilir.

Tablo 1. Lisans ve Lisansüstü Programlardaki Etik Derslerinin Süre Açısından Karşılaştırılması

Üniversiteler	Lisans	Yüksek Lisans	Sanatta Yeterlik
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ün. GSF Grafik Bölümü ¹	-	4	-
Marmara Ün. Grafik Bölümü ²	-	4	x
Anadolu Ün. Grafik Bölümü ³	-	-	-
Hacettepe Ün. Grafik Bölümü ⁴	-	-	-
Dokuz Eylül Ün. Grafik Bölümü ⁵	-	-	-
Gazi Ün. GSF Görsel İletişim Tasarımı Bölümü ⁶	-	x	x
Gazi Ün. STF Grafik Tasarımı Bölümü ⁷	-	-	-
Muğla Sıtkı Koçman Ün. Grafik Bölümü ⁸	-	-	x
Sakarya Ün. Görsel İletişim Tasarımı Bölümü ⁹	2	-	x

¹<http://www.msgsu.edu.tr/faculties/guzel-sanatlar-enstitusu>, <http://www.msgsu.edu.tr/faculties/guzel-sanatlar-fakultesi/grafik-tasarim-bolumu>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

²<http://lp.marmara.edu.tr/OrganizasyonInfo.aspx?kultur=tr-tr&Mod=1&ustbirim=1250&birim=1254&altbirim=-1&program=42&organizasyonId=49&mufredatTurId=932001#Anchor3>, <http://lp.marmara.edu.tr/OrganizasyonInfo.aspx?kultur=tr-tr&Mod=2&ustbirim=5300&birim=5306&altbirim=-1&program=298&organizasyonId=320&mufredatTurId=932001#Anchor3>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

³<http://abp.anadolu.edu.tr/tr/program/dersler/193/13>, <http://abp.anadolu.edu.tr/tr/program/dersler/912/13>, <http://abp.anadolu.edu.tr/tr/program/dersler/913/13>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

⁴http://akts.hacettepe.edu.tr/ders_listesi.php?prg_ref=PRGRAM_0000000000000000000000037&birim_kod=462&submenuheader=2&prg_kod=462, http://akts.hacettepe.edu.tr/ders_listesi.php?prg_ref=PRGRAM_00000000000000000000000856&birim_kod=2032&submenuheader=2&prg_kod=20321, http://akts.hacettepe.edu.tr/ders_listesi.php?prg_ref=PRGRAM_00000000000000000000000559&birim_kod=2032&submenuheader=2&prg_kod=20322, Erişim Tarihi: 21 Aralık 2017.

⁵http://debis.deu.edu.tr/ders-katalog/2015-2016/tr/bolum_9658_tr.html, http://debis.deu.edu.tr/ders-katalog/2015-2016/tr/bolum_1340_tr.html, http://debis.deu.edu.tr/ders-katalog/2015-2016/tr/bolum_9195_tr.html, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

⁶<http://gsf-git.gazi.edu.tr/posts/view/title/lisans-dersleri-75384>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

⁷<http://gbp.gazi.edu.tr/?lang=0&baslik=1>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

⁸<http://grafik.mu.edu.tr/tr/dersler-4196>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

Çanakkale 18 Mart Ünv. Grafik Tasarımı Bölümü ¹⁰	-	x	x
Dumlupınar Ünv. GSF Görsel İletişim Tasarımı Bölümü ¹¹	-	3	x
Atatürk Ünv. GSF Grafik Bölümü ¹²	-	x	x
Osmangazi Ünv. STF Görsel İletişim Tasarımı Bölümü ¹³	2	x	x
Akdeniz Ünv. GSF Grafik Bölümü ¹⁴	-	x	x
Çukurova Ünv. GSF Grafik Bölümü ¹⁵	-	x	x
Ondokuz Mayıs Üniversitesi GSF Görsel İletişim Tasarımı Bölümü ¹⁶	5	3	x
Erciyes Ünv. GSF Grafik Tasarımı Bölümü ¹⁷	-	x	x
Trakya Ünv. GSF Grafik Tasarım Bölümü ¹⁸	-	x	x
Selçuk Ünv. GSF Grafik Bölümü ¹⁹	-	-	x
Mersin Ünv. GSF Grafik Bölümü ²⁰	-	2	2

⁹ <http://ebs.sabis.sakarya.edu.tr/DersPlan/tr/2016/25284/22/2/0/0>,

<https://ebs.sabis.sakarya.edu.tr/DersPlan/tr/2017/21410/22/3/0/0/0> Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

¹⁰ <http://gsf.comu.edu.tr/arsiv/duyurular/grafik-bolumu-ders-programi-46.html>, Erişim tarihi: 20 Mayıs 2017.

¹¹ <http://gsf.dpu.edu.tr/index/sayfa/2896/ders-icerikleri>,
<http://obs.dpu.edu.tr/oibs/bologna/start.aspx?gkm=021334400355053111432230311083770735570373223877633345333633360>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

¹² <http://eobs.atauni.edu.tr/Program/P3.aspx>, Erişim Tarihi: 21 Aralık 2017

¹³ <http://stf.ogu.edu.tr/Sayfa/Index/18/lisans-programi>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

¹⁴ <http://gsf.akdeniz.edu.tr/wp-content/uploads/2016/03/2017-2018-guz-yariyili-ders-programi-2-5.pdf>, Erişim Tarihi: 21 Aralık 2017

¹⁵ http://eobs.cu.edu.tr/ProgDersPlan_tr.aspx?ProgID=112, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

¹⁶ <http://ebs.omu.edu.tr/ebs/program.php?dil=tr&mod=1&Program=4748#mf>,
<http://ebs.omu.edu.tr/ebs/program.php?dil=tr&mod=2&Program=4796#mf>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

¹⁷ <https://dbp.erciyes.edu.tr/Program/P3.aspx>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

¹⁸ http://tueobs.trakya.edu.tr/PresentationLayer/root/program/prog_navigator.aspx?path=2_3, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

¹⁹ https://www.selcuk.edu.tr/guzel_sanatlar/grafik/bolum_dersleri/tr,
https://www.selcuk.edu.tr/sosyal_bilimler_ens/grafik/bolum_dersleri/tr-yl, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

²⁰ <http://www.mersin.edu.tr/akademik/guzel-sanatlar-fakultesi/bolumler/grafik-bolumu/programlar/grafik/dersler>,
<http://www.mersin.edu.tr/akademik/guzel-sanatlar-enstitusu/anabilim-dallari/grafik-anasanat-dali/programlar/grafik-doktora-programi/dersler>,
<http://www.mersin.edu.tr/akademik/guzel-sanatlar-enstitusu/anabilim-dallari/grafik-anasanat-dali/programlar/grafik-yukse-lisans-programi/dersler>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

Tablo 1’de internet üzerinden eğitim programlarına erişilebilen ve seçkisiz olarak seçilen üniversitelerde, grafik, grafik tasarım ya da görsel iletişim tasarımı bölümlerinin lisans ve lisansüstü programları incelenmiştir. Tablodan da görülebileceği üzere, adında *etik* ya da *mesleki etik* sözcüklerinin yer aldığı bir ders neredeyse yok gibidir. Ondokuz Mayıs, Sakarya ve Osmangazi üniversitelerinin lisans programlarında; Mimar Sinan Güzel Sanatlar, Marmara, Ondokuz Mayıs ve Dumlupınar Üniversite’lerinin lisansüstü programlarında etik derslerinin yer aldığı görülebilmektedir. Ondokuz Mayıs Üniversite’sinin lisans ve yüksek lisans programlarında etik derslerinin üç saatlik kısmı ‘Bilimsel Araştırma ve Etik’, iki saatlik kısmı ‘Tasarım Etiği ve Fikri Haklar’ dersidir. Mersin Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümünde lisans programında etik dersi olmayıp yüksek lisans ve doktora programında “Bilimsel Etik” adıyla yer almaktadır.

Tablo 2. Ön Lisans Programlarındaki Etik Derslerinin Süre Açısından Karşılaştırılması

Meslek Yüksekokulları	Saat
Uludağ Üniv. Teknik Bilimler MYO Grafik Programı ²¹	2
Süleyman Demirel Üniv. Isparta MYO Grafik Tasarım Programı ²²	-
Kastamonu Üniv. Kastamonu MYO Grafik Tasarım Programı ²³	-
Kırklareli Üniv. Lüleburgaz MYO Grafik Tasarım Programı ²⁴	-
Ahi Evran Üniv. Mucur MYO Grafik Tasarım Programı ²⁵	2
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniv. MYO Grafik Programı ²⁶	-
Akdeniz Üniv. Serik Gülsün-Süleyman Süral MYO Grafik Programı ²⁷	1
İstanbul Kültür Üniv. İşletmecilik MYO Grafik Tasarım Programı ²⁸	4

²¹ <http://bilgipaketi.uludag.edu.tr/Programlar/Detay/960?AyID=24#Dersler>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

²² <http://ispartamyosdu.edu.tr/assets/uploads/sites/88/files/ders-icerigi-grafik-10122015.pdf>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

²³ <http://kmyo.kastamonu.edu.tr/images/dokumanlar/duyurular/2.pdf>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

²⁴ http://luleburgazmyo.klu.edu.tr/dosyalar/birimler/luleburgazmyo/dosyalar/dosya_ve_belgeler/GRAFİK%20DERS%20İÇERİKLERİ.pdf, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

²⁵ <https://obs.ahievran.edu.tr/oibs/bologna/start.aspx?gkm=0162311003660638912378053886436606355703836833291355753111233360>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

²⁶ <https://portal.nevsehir.edu.tr/ects/bilgipaketi/dil/tr/bolum/350009/sayfa/1>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

²⁷ <http://serik.akdeniz.edu.tr/index.php/ogrenci-isleri/ders-kataloglari/>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

²⁸ http://www.iku.edu.tr/TR/ects_bolum.php?m=3&p=22&f=6&r=0&ects=ders, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

Kadir Has Ün. Kadir Has MYO Grafik Tasarım Programı ²⁹	-
İstanbul Ayvansaray Ün. Plato MYO Grafik Programı ³⁰	-
Ondokuz Mayıs Ün. Samsun MYO Grafik Tasarım Programı ³¹	-

Tablo 2’de yer verilen ve seçkisiz olarak seçilen ilgili ön lisans programları incelendiğinde, mesleki etik derslerinin programların çoğunda yer almadığı, olanların ise seçmeli olarak yerleştirildiği görülmektedir. İstanbul Kültür Üniversitesi İşletmecilik Meslek Yüksekokulunda *Meslek Etiği* adlı dersin yanı sıra, *Tasarım Etiği ve Fikri Haklar* adlı bir derse yer verilmesi; Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Meslek Yüksekokulunda ise, *Sürdürülebilir Tasarım* adlı bir dersin bulunması dikkate değerdir. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Grafik Programının program çıktılarında “Mesleği ile ilgili etik değerleri özümser.” cümlesinin yer almasına; Ondokuz Mayıs Üniversitesi Samsun Yüksekokulu Grafik Tasarım Programının tanımlarında etik sözcüğü tam dört yerde geçmesine rağmen, etik derslerine programlarında yer vermedikleri görülebilmektedir.

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı, 2010 yılında aldığı bir karar ile Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesi (TYYÇ) kapsamında yükseköğretim programlarının Temel Alan Yeterlilikleri’ni tanımlamıştır (Karar 2010.1.4, 2010). Bu belgenin Alana Özgü Yetkinlik bölümünde, “Sanatsal, kültürel ve etik değerlere sahiptir” cümlesi yer almaktadır (Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesi Temel Alan Yeterlilikleri, 2011). Yeterlilikler çerçevesinde meslek yüksekokullarından mezun olacak kişilerin etik değerlere sahip olması gerektiği belirtilmesine rağmen, ders programlarında etiğe yer verilmediği; yeterlilikler çerçevesince çizilen genel geçerin ülke genelince uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Aynı belgenin lisans ve lisansüstü yeterliliklerinde ise, etik maddesine yer verilmemesi dikkat çekicidir.

Kuşkusuz ders programlarında etik derslerinin yer almaması, etik meselelerin hiç konuşulmadığı anlamına gelmeyebilir, proje derslerinde yapılan eleştiriler ve yönlendirmeler ile ele alınıyor olabilir. Konunun eğitimci tarafından önemsenmesi önemlidir. Öğrencilerden güncel ekonomik ya da sosyal konularda etiğin ve sorumluluklarının mesele edildiği projeler beklenebilir ya da geliştirilen projelere,

²⁹ <http://bologna.khas.edu.tr/program/50000599/ders-plani-sap>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

³⁰ <http://www.ayvansaray.edu.tr/tr-TR/dersler/13091>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

³¹ <http://ebs.omu.edu.tr/ebs/program.php?dil=tr&mod=0&Program=4206#mf>, Erişim tarihi: 21 Aralık 2017.

öğrencinin bir tasarımcı olarak farkındalığını artıracak hususlar eklemenebilir. Bu durum da, öğrenci projelerinin niteliğini sorgulatabilir. McCoy (2003:7), içerik geliştirmeye yönelik sorumluluğun kritik olduğunu vurgulayarak bir misyona sahip olmayan, sadece satış başarısına odaklı projeleri gördüğünde hüsrana düştüğünden bahseder. Harun Tepe'nin "Meslek etiği, etik düşünme ve eyleminin yolunu açar mı?" (Binark ve Bayraktutan, 2013:32) sorusundan hareketle, grafik tasarım ya da görsel iletişim tasarımı eğitimi veren ilgili programların bu yolu açıp açamayacağı gündeme alınabilir. Etik düşünme, tasarımcıları görev aldıkları projenin sosyal, kültürel, çevresel etkilerinin bilincinde olduğunu bir tasarım eylemine yöneltebilir. Bu aşamada Findeli (2001:13), sorumluluk kavramına vurgu yaparak sorumluluk sahibi tasarımcı olmadan sorumlu tasarımın olamayacağını, eğitimin bireysel bir etiğin geliştirilmesine yönlendirilmesi gerektiğini vurgular. Nasıl ki, tasarım eğitimi, ağırlıklı olarak tasarım eyleminin deneyimlenmesiyle gerçekleştiriliyorsa, etik eğitimi de tasarım eyleminde ve sonrasında karşılaşılan ahlaki davranışların çözümlenmesiyle verilebilir. Bireysel bir etik tavrın geliştirilmesi, hak ihlali ve aşırma gibi konulara dikkat eden, yapacağı tasarımın yaşadığı topluma ve doğaya potansiyel sonuçlarının farkında olan tasarımcıların yetiştirilmesine ön ayak olabilir. Bu noktada Richardson'ın (2005:231), öğrenci tasarımcıların kendi hikâyelerinden, değerlerinden ve etik anlayışlarından yararlandıklarında, kendilerine has ve özgün bir tavra sahip işler üretebileceğinden bahsetmesi de dikkate değerdir. Tasarımcının bir ses ya da tavır kazanması, rolünden sıyrılıp kendine dönmesi, kendi değerlerini ve tasarım anlayışını, bir başka deyişle *mesleki ethos'*unu ortaya koyabilmesiyle gerçekleşebilir. İyi tasarım kavramında tasarımcının tavrı belirleyicidir ve tasarımcı tavrındaki etiğin kişisel inanç, değer, yetiştirilme, kültür ve eğitim gibi değişkenler nedeniyle geliştirilmesi problemlili görünebilir. McCoy da (2003:7), etik değerlerin öğretilmeyeceğini savunur. Ona göre, etik değerler zorla telkin edilemez, ancak öğrenci tasarımcıların kendi değerlerini mesleklerine uyarlayabilmelerine yardımcı olacak *değerlerin açığa kavuşturulması* gibi bir eğitim formu bulunabilir. Bir nevi görsel kültür üreticileri olan görsel iletişim tasarımcılarının tabi olduğu eğitim programında etik meselelerin gündeme getirilmesi ve konumlandırılması bu açılardan önemlidir.

Yazdığı bir yazıda Rich (2001), içerisinde bulunduğu İngiliz tasarım endüstrisine bir dizi soru yönelterek yaptıkları işlerin hakiki ve kalıcı değerinin ne olduğunu sorar. Yapılan herhangi bir işin değerini sorgulamaya zorunlu hissetmenin etik tavrın geliştirilmesi için iyi bir başlangıç olduğu söylenebilir. Bu sorgulama aynı zamanda McCoy'un değerleri açığa

kavuşturma süreciyle de uyumludur. Böylece önce kendisinin, daha sonra tasarladığı ürünün değerini keşfeden öğrenci tasarımcı, proje üzerindeki hâkimiyetini artırabilir ve tasarım sürecinde daha sorumlu davranabilir. Temelde sorumluluk, “kişinin eylemini getireceği yarar ve zarar açısından ölçüp biçmesi” demektir (Tepe, 2009:93). Bu aşamada, sorumluluğun bir zorunluluk olup olmadığı tartışılabilir. Shaughnessy (2009:110), kişisel ve mesleki olmak üzere iki farklı etik tutumun bulunduğundan bahseder. Herkes kişisel ahlaki kodlara sahiptir ancak mesleki etik, mesleki davranışlarımızı idare etmek için benimsenen ortak kodlardır. Şöyle ki, tasarımcının zorunlu olmasa da sorumlu olduğu söylenebilir. Tasarımcı, iyi tasarıma yönelik endişe duyma ve etik karar alma hususunda sorumludur. Vereceği etik kararlar bu sorumlulukla doğru orantılıdır. Mesleki etikte sorumluluğun varlığı belirleyicidir ve “Sorumluluk, etik yokluğudur.” (Kuban, 2004:218). Benzer bakış açısını Vignelli, “İyi tasarım, sorumlu tasarımdır.” (Airos, 2014) sözüyle vurgular.

Hayatta etik karar vermeyi gerektirmeyen çok az şey bulunur (Shaughnessy, 2009:109). Tasarımcılar mesleki hayatlarında, neredeyse her gün etik kararlar almakta ve bunları uygulamaktadır. Tasarımcılar bireysel olarak etik kılavuz belirleyebilecekleri gibi üyesi oldukları mesleki örgütlerin etik kılavuzlarına da uyabilirler. Örneğin, 1914 yılında kurulan ve yirmi beş binin üzerinde üyesi bulunan AIGA (American Institute of Graphic Arts), kendi internet sitesinde müşteriler ve tasarımcılar için sunduğu kılavuzda, kişisel hakların korunmasına ve tasarımcılar ile müşterilerin karşılaştıkları kritik etik ve mesleki sorunlara yönelik yönergeler yer verir³². Benzer olarak Deneyimsel Grafik Tasarım Derneği de (The Society for Experiential Graphic Design, SEGD) yayımladığı kılavuzda³³ tasarımcıların müşterilere, diğer tasarımcılara, imalatçılara, müelliflere, topluma ve çevreye karşı sorumluluklarını etik normlar olarak çerçeveleştirir. Böylece üyeler, ortak tutum takınmaya yönlendirilmektedir. Bireysel çalışan tasarımcılar ya da tasarım ofisleri kendi etik kılavuzlarını hazırlayabilir, hatta hazırlamalıdır. Etik kılavuzlar, iş ilişkilerine yönelik temel davranış önerilerini içerebileceği gibi; görsel kullanımı, aşırma, lisanssız materyal kullanımı gibi telif haklarına yönelik konularda ya da sürdürülebilirlik ve çevreye karşı sorumluluk gibi sosyal konularda hazırlanmış çeşitli normları içerebilir. Bu normlara uyup uymama ya da uymadığında karşılaşılabileceği hukuki hususlar tasarımcının sorumluluğundadır. Rich'e (2002:192) göre proje, doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü, yararlı ya da zararlı olsun sonuçta

³² <http://www.aiga.org/design-business-and-ethics>, Erişim tarihi: 1 Aralık 2017.

³³ https://segd.org/sites/default/files/2014.11.21_SEGD_Professional_Standards.pdf, Erişim tarihi: 1 Aralık 2017.

karar tasarımcınıdır; ancak tasarımcı, projeyi soyut, entelektüel bir sürecin sonucu değil, en azından dünyayı etkileyen bir nesne olarak düşünmelidir. Kiminle ve ne için çalışacağını tasarımcının kendisi belirler; ancak kurallar, normlar, ilkeler ve kodlar belirlemek pratikte kişilerin etik olana yönelmesini sağlamayabilir. Çaplı, etik değerlerin içselleştirilmesinin yasal uygulamalardan daha etkili olduğunu belirtir (Binark ve Bayraktutan, 2013:26). İçselleştirme hususu, mesleki örgütlerin iş hayatına yeni atılan genç tasarımcılara yönelik özel bir çalışma yapmasını gerektirebilir. Bunun için yeni mezunların hazır bulunuşu ve konuya hâkimiyeti önemlidir. Örneğin, Whitehouse and Company'den genç tasarımcı Ben Whitehouse, profesyonel deneyimi olmayan öğrencilerin profesyonellik kurumu karşısında gözlerinin korktuğundan, genelgeçerlerin önemini anlamadıklarından ve bu prensiplerin onlar için ilgi çekici hale getirilmesi gerektiğinden bahseder (Holland, 2010). Öğrenci tasarımcıların etik kılavuzların içerdiği bilgilere uyum sağlayıp bireysel bir etik tavır geliştirebilmesinde hazır bulunuşluk seviyesi etkilidir. Hazır bulunuşluk seviyesinin artırılması eğitim ile mümkün olabilir. Findeli'nin (2001:14) her bir öğrencinin ahlak bilincinin artması için tasarım müfredatına bir tür ahlaki eğitimin dâhil edilmesi gerektiğini belirtmesi bu açıdan önemlidir.

Tasarımcılar buldukları ülkelerin tasarım endüstrilerinin özelliklerine göre müşteri ya da çalıştıkları işletme tarafından çeşitli baskılara uğrayabilmektedir. Holland (2010), aşırma, korsan kullanım, çok az bir para karşılığında iş üzerindeki tüm haklardan vazgeçme, ileride ücrete tabi bir iş alma umuduyla bedavaya çalışma, az değeri olan işler yaratıp değerini düşürme, eş dost kayırma, sürdürülebilirliği olmayan tasarımlar yapma gibi tasarımcıların iş hayatında karşılaştığı durumları sıralar. Bu meselelerin bir kısmı telif haklarıyla bağlantılı ve doğrudan mevcut yasalarla ilişkiliyken bir kısmı tasarımcının alacağı etik kararlarla ilgilidir. Telif hakları konusunda etik kılavuzların çeşitli normlar oluşturması doğaldır, çünkü çerçevesi yasalarla belirlenmiştir. Bu tür konular, uzman kişilerden ya da eğitimcilerden yardım alınarak ilgili programlarda konumlandırılabilir. Öğrenci tasarımcıların fikri mülkiyet haklarını koruyan 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu gibi mevcut yasalardan ve Creative Commons gibi telif haklarına yönelik çağdaş uygulamalardan haberdar olmaları yerinde olabilir.

3. Sonuç

Etiğin muğlak sınırları onu ölçüp biçmeye, kati kurallar koyup sonuçlar tayin etmemize izin vermeyeceğinden vicdan, etiğin terazisi hâline gelir. Ancak vicdan terazisinden geçmiş etik kararların ahlaki açıdan iyi sonuçlar yaratıp yaratmayacağı

tartışmalıdır. Tasarımcının meslek hayatında alacağı etik kararlar, ahlaki açıdan trajediler doğurabilir. Bu kararlar, telifi ödenmeyen görselin kullanılmasından, toplum sağlığını tehdit eden bir gıda ürününün tanıtımını yapmaya kadar çok çeşitli olabilir. Sonuçta kim için çalışacağını tasarımcı kendisi belirlemelidir. Oysa bir reklam ofisinde çalışan tasarımcının çalıştığı müşteriyi seçme hakkı neredeyse yok gibidir. Tasarımcı alacağı bir etik karar sonucu işini kaybedebilir ya da Flagg örneğinde olduğu gibi, yaptığı tasarımın olumsuz etkileriyle karşı karşıya gelebilir. Sonuç ne olursa olsun, iş ilişkisindeki tüm aktörler düşünüldüğünde belirleyiciliği kesin olmayan, ancak tasarımcının vereceği bir etik karar bulunur. Bu anlamda, görsel iletişim tasarımında etik meselesini, nesneden yani etiğe konu olan üründen ziyade, ürünün tasarlanma eyleminde karar verici olan *tasarımcının ethos'u* bağlamında değerlendirmek; öğrenci tasarımcıları *doğru eylem* ya da *iyi tasarım* meselelerine yönelten bireyselliğe, tutuma ve sorumluluğa vurgu yapmak; doğru tasarlanmanın yolları ve doğası üzerine düşündürmeye sevk ederek kendi etik kodlarını oluşturmalarını sağlamak yerinde bir eğitim yaklaşımı olarak düşünülebilir.

Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesi'nce özellikle çok sayıda öğrenci mezun edip kısa süreli eğitim veren ve çoğunlukla sektörde operatör görevlerde yer bulan ön lisans programlarındaki öğrenci tasarımcılara etik bilincin kazandırılması bir zorunluluk olarak görülmelidir. Tasarımcının bilinçli hareket edebilmesi ve bireysel bir etik tavrın geliştirilebilmesi için, en azından asgari düzeyde etik bilgisinin ilgili eğitim programlarında yer alması gerekmektedir. Buradaki etik, hem felsefi etik bilgisini hem de yasal mevzuatlarla birlikte topluma ve çevreye olan sorumlulukları kapsar.

Kaynakça

Bauman, Z. (1998). *Postmodern Etik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Binark, M. ve Bayraktutan, G. (2013). *Ayin Karanlık Yüzü: Yeni Medya ve Etik*, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.

Kuban, D. (2004). "Mimari Tasarım'da Etik-Estetik Karşıtlığı Var mı?", *Etik-Estetik*, der. Ayşe Şentürer, Şafak Ural ve Funda Uz Sönmez, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi.

McCoy, K. (2003). "Good Citizenship: Design as Social and Political Force", *Citizen Designer: Perspectives on Design Responsibility*, der. Steven Heller ve Veronique Vienne, New York: Allworth Press.

Papanek, V. (2006). *Design for the Real World: Human Ecology and Social Change*, Londra: Thames & Hudson Ltd.

- Rich, T. (2002). "Who Needs Ethics", *Looking Closer 4: Critical Writings on Graphic Design*, der. Michael Beirut, William Drenttel ve Steven Heller, New York: Allworth Press.
- Richardson, H. (2005). "How We Teach, How We Learn What Is Taught", *The Education of a Graphic Designer*, der. Steven Heller, New York: Allworth Press.
- Shaughnessy, A. (2009). *Graphic Design: A User's Manual*, Londra: Laurence King Publishing.
- Tepe, H. (2009). *Etik ve Meslek Etikleri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Tungate, M. (2007). *Adland: A Global History of Advertising*, Londra: Kogan Page.

İnternet Kaynakçası

- Airos, L. (2014). "With Massimo Vignelli. Good Design is Responsible Design", <http://www.iitaly.org/magazine/style/articles/article/massimo-vignelli-good-design-responsible-design>, Erişim tarihi: 10.05.2017.
- Findeli, A. (2001). "Rethinking Design Education for the 21st Century: Theoretical, Methodological, and Ethical Discussion", *Massachusetts Institute of Technology Design Issues*, 17 (1), <http://www.mitpressjournals.org/doi/pdf/10.1162/07479360152103796>, Erişim tarihi: 11.05.2017
- Glaser, M. (ty.). "Ambiguity & Truth: Delivered many places", <http://www.miltonglaser.com/files/Essays-Ambiguity-8192.pdf>, Erişim tarihi: 16.05.2017.
- Holland, DK. (2010). "Şiddet Çağında Grafik Tasarım Etiği (I)", <http://gmk.org.tr/uploads/news/file-145719366882365472.pdf>, Erişim tarihi: 01.06.2017.
- Kane, E. M. (2010). *Ethics: A Graphic Designer's Field Guide*, New York: Campbell Hall. http://www.ethicsingraphicdesign.org/wp-content/uploads/2011/10/Ethics_Graphic_Designers_Field_Guide.pdf, Erişim tarihi: 16.04.2017.
- Rich, T. (2001). "Time to mind your ethics", <https://www.designweek.co.uk/issues/1-november-2001/tim-rich-time-to-mind-your-ethics/>, Erişim tarihi: 29.05.2017.
- _____, (2002). *İlk Önce Öncelikler*, <http://gmk.org.tr/uploads/news/file-14466674451023275305.pdf>, Erişim tarihi: 16.04.2017.
- _____, (2011). *Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesi Temel Alan Yeterlilikleri*, http://www.ttyc.sakarya.edu.tr/raporlar/21_SANAT_13_01_2011.pdf, Erişim tarihi: 13.06.2017.
- _____, (2010). *Karar 2010.1.4*. <http://tyyc.yok.gov.tr/dosyalar/08022011-13%20ocak%20GK%20Karar%20metni.pdf>, Erişim tarihi: 15.06.2017.
- _____, (ty.). *Why are moral ethics important in graphic design*, <https://ethicsofdesign.wordpress.com>, Erişim tarihi: 20.05.2017.

Görsel Kaynaklar

- Görsel 1.** <https://www.loc.gov/exhibits/treasures/images/tlc0090.jpg>, Erişim tarihi: 17.04.2017.